

Фокіна С. О.

кандидат філологічних наук, доцент, докторант
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
[https://doi.org/10.18524/2307-8332.2021.1\(23\).251899](https://doi.org/10.18524/2307-8332.2021.1(23).251899)

ПОШУКИ СУЧАСНОГО КОСТЕНКОЗНАВСТВА: ДОСЛІДНИЦЬКІ ТРАЄКТОРІЇ В. САЄНКО

Рец. на монографію Валентина Саєнко. Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність. Київ: Смолоскип, 2020. 640 с.

Монографія Валентини Саєнко «Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність» стала важливою віхою в україністиці. Новаторство наукового пошуку зумовлено своєрідністю авторського погляду на поетичний феномен видатної мисткині сучасності, гордості України – Ліни Костенко. Підтвердженням актуальності наукової концепції в прочитанні самотності феномену творчості Ліни Костенко виступають як структура і зміст монографії, так і завершальна її частина – осяжна бібліографія праць, яка налічує 2353 позиції.

Авторка монографії демонструє сучасні стратегії в осмисленні величезного художнього багажу поетеси, при цьому враховуючи широкий спектр точок зору дослідників-попередників, уточнюючи, конкретизуючи й розвиваючи їхні позиції, пропонуючи альтернативні ідеї, зокрема контрверсійні. Серед цих стратегій слід виокремити типи інтерпретації, що спираються на міфопоетику, з окресленням глибинної лінії юнганства, інтертекстуальність, жанрологію, соціо-культурний та національний контексти, виявлення домінант художнього мислення через прочитання авторських кодів.

Валентина Саєнко створила широке інтерпретаційне поле, яке включає знакові в сучасному літературознавстві підходи та актуальні ідеї аналізу літературного тексту. Так методологічну базу монографії визначили ідеї Ю. Барабаша, Р. Барта, М. Бахтіна, Р. Гром'яка, Ж. Женетта, М. Еліаде, С. Ільова, Ю. Лотмана, Л. Ляпіної, Г. Лукача, В. Моренця, А. Слюсаря, Н. Тамарченка, К.-Г. Юнга та ін.

Дослідниця акцентує глибокий й високий патріотизм Ліни Костенко, зумовлюючи громадянську позицію та україноцентричні переконання поетеси, які увиразнили специфіку художньої ідеології, вибір тем, зближення й відштовхування з літературними попередниками та сучасниками в українській, російській та світовій художній рецепції. Серед подібних зближень, простежених і осмислених В. Саєнко, слід звернути увагу на два аспекти, що дають ключ

до розуміння Ліни Костенко як самобутнього художника слова і багато в чому пояснюють своєрідність її творчих пошуків, відчуття діалектичного принципу спадкоємності і водночас оригінальності, глибину духовних прагнень.

Один із вищезазначених аспектів ґрунтується на спадкоємності української та зарубіжної літератур. Чітко окреслюється близькість поетесі, як у духовному плані, так і на рівні символів, образів, ідей, естетичних надбань Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, М. Зерова, М. Рильського, П. Тичини, В. Симоненка, М. Вінграновського, В. Стуса та ін. Не менш важливими представлені зв'язки і контрверсії зі світовою літературною традицією, зокрема з європейською культурою. Має місце осмислення різних рівнів творчого діалогу Ліни Костенко з мистецькою спадщиною Д. Аліґ'єрі, Г. Аполлінера, О. Блока, Ш. Бодлера, П. Верлена, Й. В. Гете, Горація, Ф. Достоєвського, Г. Ібсена, А. Міцкевича, Я. Кохановського, Б. Пастернака, О. Пушкіна, А. Рембо, Ю. Словацького, В. Соловйова, Л. Толстого, Ю. Тувіма та ін.

Інша лінія об'єднує представників поетичних напрямів різних країн за гендерним принципом, представляючи шлях жінки-поета. В. Саєнко виявляє ступінь впливу у формуванні авторського міфу та естетичних стратегій лінії фемінної поезії, з відповідно активними проявами жіночої позиції та погляду на світ, що дуже дороге і знакове для Л. Костенко. До цих представниць авторка монографії відносить Лесю Українку, Олену Телігу, Ольгу Кобилянську, Марину Цвєтаєву, Анну Ахматову, Інґеборґ Бахман.

В. Саєнко продовжує започатковане дослідниками-попередниками осмислення національного, соціального та широкого культурного контекстів. Дослідниця, безсумнівно, вносить у свої наукові пошуки новаторські акценти інтерпретаційного прочитання авторських кодів, співвідносні з особистістю і поетичним універсумом Ліни Костенко, а також із архетипною складовою. Безперечною новацією дослідниці у вивченні художніх здобутків Л. Костенко є активне звернення до юнгіанських стратегій аналізу. Увага до юнгіанських інтерпретацій як літератури в цілому, так й безпосередньо поезії, не стало домінуючим у різних національних варіантах слов'янського літературознавства на противагу англомовній та швейцарській традиціям. Не виняток у цьому плані і сучасна україністика. Натомість у слов'янському літературознавстві тлумачення міфологем у творчості того чи іншого автора й пильна увага до міфопоетики художнього світу митця виходить на перший план.

У запропонованому В. Саєнко варіанті аналізу лірики Ліни Костенко представлено органічна сув'язь двох дослідницьких традицій. Так, авторка монографії в своєму варіанті осмислення поетичного світу Ліни Костенко звертається до міфопоетики, настільки улюбленої та органічної для слов'янських літератур, у своїй дослідницькій техніці багато в чому апелюючої до напрацьовань структуралізму і постструктуралізму, що яскраво проявилось в модерній україністиці. «При цьому її дослідницька стратегія органічно доповнена безпосередньою увагою до ідей юнгіанства не тільки як прикладного інструмен-

тарію вивчення міфопоетики» [4, с. 119], а й у їх посутньому варіанті пізнання таємниць колективного несвідомого, чийм транслятором стає поет, наділений особливим медитативним слухом, глибинною та щирою причетністю до духу народу. Саме включення до свого дослідження В. Саєнко юнгіанських інтерпретаційних технік визначає особливості прочитання такого важливого діалогу авторської свідомості поетеси з народною свідомістю в контексті глибинної символічності й первозданної архетипності.

Показово, як у монографії формулюються висновкові думки з цієї важливої проблематики: «Поетична самобутність Ліни Костенко дозволила мільйонам українців продовжувати бачити ідею України та вірити в неї навіть у найтяжчі моменти історії» [3, 57].

Вищеописані наукові підходи знайшли своє послідовне відображення передовсім у початкових розділах монографії: в Розділі I. «Концепт “культура” і система жанрів» й особливо в Розділі II. «Міфопоетичність у структурі художніх текстів». Слід відзначити, що юнгіанська лінія простежується на сторінках усієї монографії, сприяючи дешифруванню багатьох костенківських знакових образів і символів. Саме такий підхід дозволяє органічно об'єднати аналіз двох зовні протилежних іпостасей Ліни Костенко як художника слова. Завдяки цьому виразно актуалізується у костенківському дискурсі домінуюча фемінінність на рівні духовних й інтертекстуальних перегуків, а також вибору тематики («Маруся Чурай»).

Парадоксальним є включення різних контрверсій та рівнів діалогу зі знаковими чоловічими поетичними та письменницькими голосами української та світової літератури. Таке об'єднання протилежних сутностей, на перший погляд, виглядає парадоксальним, проте відповідає юнгіанській моделі андрогіна як утілення досконалості. Згідно юнгіанській традиції такою андрогінністю в ментальному плані повинен володіти справжній поет, що на архетипічному рівні повертає йому архаїчну іпостась шамана. Подібний ментальний спектр, який протезено В. Саєнко, відрізняє костенківський поетичний універсум. Особистість Ліни Костенко відповідає кодам загостреної жіночності й силі чоловічого характеру та як поет вона постає суголосною духові народу. Показово, що подібна ментальна андрогінність, що сприяє медитативності поетичного слова, була притаманна багатьом дорогим для Ліни Костенко жінкам-творцям: Лесі Українці, Ользі Кобилянській, Марині Цвєтаєвій, Інґеборґ Бахман, навіть історичній і водночас міфологічній Марусі Чурай.

У Розділі III. «Довгі хвилі культури у системі конструювання художнього світу поетеси» В. Саєнко представляє панораму інтертекстуальних зв'язків Ліни Костенко з низкою знакових для неї персоналій як реальних (шістдесятники, Леся Українка, Олена Теліга, Олександр Блок), так й історичних, які фантазією народу надбали міфологічний статус (Маруся Чурай). Авторка монографії детально аналізує зближення, засвоєння, відштовхування та переосмислення поетичних моделей вищеназваних поетів і продемонстрованих ними архети-

пових конотацій у плані перекодування в показники безпосередньо авторської свідомості Л. Костенко, її соціальної та громадянської позицій, важливих віх розгортання авторського міфу. Така своєрідність, за спостереженнями авторки монографії, пояснюється наступним чином: «Крім універсального закону інтертекстуальності як естетичного принципу літератури, тут спрацьовують внутрішні потреби творчої індивідуальності поставити такий оптичний приціл, щоб можна було якнайповніше виразити своє творче кредо» [3, 164].

Тому В. Саєнко осмислює «включення різноманітних інтертекстуальних пластів у художню творчу лабораторію Ліни Костенко не тільки в плані творчого становлення, але передусім як оригінального шляху здобуття позиції самобутнього поета і соціально активної особистості» [4, с. 119]. У третьому розділі дослідниця в своїй аналітиці активно актуалізує постструктуралістські стратегії прочитання та дешифрування авторських кодів Ліни Костенко.

Такий підхід дозволяє авторці монографії аргументувати головний висновок в осмисленні феномену Л. Костенко, стверджуючи, що поетеса «... задокументувала сторінки моральної революції в таких образах-концептах, образах-айсбергах, як *проміння землі, вітрила, мандрівки серця* <...> *Слово, Богдан Хмельницький, Берестечко*, <...> відтворивши через них картину світу української історії й української душі...» [3, 57].

Прикметно, що, виявляючи такі коди пасіонарності особистості Л. Костенко, як тяжіння поетеси до концептуалізації, міфологізації та активізації підтексту, дослідниця впритул підійшла до відкриття притаманних мисткині важливих стратегій моделювання поетичного універсуму.

Осмислюючи процес розвитку поетичного дискурсу Ліни Костенко у рамках філософії та естетики шістдесятництва в його глибинному зв'язку з Розстріляним відродженням, авторка дослідження аргументовано довела, що саме така спадкоємність зумовила внутрішнє тяжіння поетеси до формування «гуманітарної аури нації».

Логікою аналізу В. Саєнко переконливо простежила відповідність специфіки ліричного і драматичного «Я» Лесі Українки та її творчої енергії костенківському дискурсу. Саме творча спадщина Лесі Українки, крім засвоєння європейської традиції та інтенцій Срібного віку, сприяла обігруванню Ліною Костенко в своєму поетичному світі особливого орфічного коду. За концепцією Ліни Костенко, в українського генія «завжди безсоння. Не даремно Лесю Українку переслідувало видиво кам'яної пустелі. Камінь мав обриси сплячого раба, і вона надіялась, що той раб пробудиться, камінь ворухнеться, коли той змордований Орфей подужає піднести сопілку до вуст» [1, 4]. Включення міфологеми Орфея у поетичний дискурс незмінно актуалізує проникливість, сугестивність, магічність поетичного слова. Прийняття орфічності слова Лесі Українки, що об'єднує трагічність та прагнення до відродження, дозволяє Ліні Костенко постати в ролі посестри своєї попередниці, об'єднуючи духовні по-

шуки двох перехідних епох, утілених у творчості двох великих українських поетес.

Новаторським представляється погляд В. Саєнко на Ліну Костенко як потенційного поета-ностальгіка, що на ментальному рівні зближує поетесу з світовідчуттям яскравої представниці української діаспори Олени Теліги. За виразом В. Саєнко, «медитативна лірика Ліни Костенко й Олени Теліги просякнута філософічністю, яка в нашої сучасниці набула якості підкресленої історіософічності, зреалізованої у формі мистецької інтерпретації “душі тисячоліть”; вражає проникненням у товщу віків і майбутнє, глобальністю погляду на звичайні, здовалось би, буденні речі людського життя й світу» [3, 153]. Творчі перегуки Ліни Костенко з поетичними пошуками Олени Теліги експлікуються у творчому утвердженні національної ідеї, лицарства духу та феміністичності як відображення глибинної самотності та ідентичності авторського «я».

На рівні «пам'яті жанру» в монографії простежується віршований роман «Маруся Чурай» порівняно з пушкінським «Євгенієм Онегіним». Відзначаючи, що прямі перегуки між цими творами відсутні, В. Саєнко доводить їх глибинну спорідненість, яка полягає у поліфонічності, енциклопедичності зображення народного життя. Спеціальна увага приділена тому, що «хронікальність, покладена в основу роману Ліни Костенко, надає йому історичної достеменності, багатовекторності, переконливості в зображенні широкої історичної картини неолі України, що співвідноситься з широко відомими руїнами Трої...» [3, 213].

Такий аналіз жанрової моделі сприяє виявленню внутрішнього діалогу Л. Костенко з О. Пушкіним та оновлення форми віршованого роману, що допускає ліризацію світосприйняття, не скасовуючи епічність сюжету, при цьому сприяючи глибинному пізнанню картини світу.

Знаковим є осмислення Валентиною Саєнко традиційності й новаторства інтерпретації Ліною Костенко історії Марусі Чурай, що поєднує іпостасі реальної історичної особистості, міфологізованої народною свідомістю, широкий спектр літературних утілень, а також багато в чому автометаописуваний образ в костенківській творчості. Авторка монографії переконливо акцентує специфіку інтересу Ліни Костенко до постаті народної піснетворки як утілення архетипізованого образу жінки-поета, своєрідної аніми народної свідомості.

Саме такого ракурсу поетеса досягла, «вписавши долю Марусі в долю народу, в історичне минуле, сучасне й майбутнє України» [3, 202]. В. Саєнко підкреслює, що саме створений Л. Костенко образ Марусі Чурай характеризується духовною досконалістю і відмовою від традиційного мотиву отруєння невірною коханою з ревнощів, адже «безсмертя Марусі – у її піснях, у легендах про життя, що стали уроками краси й моральної чистоти» [3, 267].

Авторкою монографії пропонується прочитання мотиву паломництва Марусі Чурай до Києва як форми покаяння, самопізнання героїні та оспівування рідної й сумної від руйнувань війни України. Саєнківське трактування Марусі

Чурай як героїні дороги дозволяє відкрити не тільки патріотичний потенціал, а й розкрити єднання її душі з духом батьківщини.

Спираючись на досвід дослідників-попередників, авторка монографії «детально простежила особливості творчих взаємин Ліни Костенко з поетичним доробком О. Блока» [4, 120]. Не залишається поза увагою дослідниці погляд на О. Блока як на одне зі джерел інтертекстуальних перетинів у костенківській ліриці, зокрема у сфері створення поетесою образу модерного поета, як і діалектичного переосмислення Ліною Костенко низки ідей одного з її улюблених митців.

В. Саєнко логічно і переконливо доводить, що «Ліна Костенко, ведучи паритетний діалог з російською літературою, знаходить як точки дотику з її мистецькою практикою, так і точки відштовхування, що цілком нормально для усвідомлення себе в світі, для досягнення гуманітарної аури нації в планетарному вимірі» [3, 290]. При цьому звернення до скіфської теми, співзвучної в творчості О. Блока «музиці революції», що далось взнаки у войовничому дусі «Скіфів», для Ліни Костенко стає можливістю прославлення Скіфії як своєї прабабківщини – скарбниці давньоукраїнської культури.

Авторці монографії вдалося виявити смислову парадигму і психо-емоційну забарвленість рецепції поетесою блоківського варіанту скіфської теми у створенні контрверсії. За твердженням дослідниці, цей фактор «викликає полемічний тонус “Скіфської одиссеї” стосовно абсолютно іншої версії прадавньої історії, зокрема щодо її праукраїнського інваріанту, форми його художнього втілення» [3, 292]. Авторка монографії осмислює чинники травестування «Одиссеї» Гомера, як і палімпсестності, властивої творчості Ліни Костенко в цілому, й безпосередньо драматичній поемі «Скіфська одиссея», яка втілює архетипічну метафору українського степу.

У Розділі IV. «Поетика композиції: моделі, варіації циклоутворень і збірок та питомий вихід Слова» В. Саєнко осмислює своєрідність циклізації в ліриці Ліни Костенко. Авторка монографії розглядає циклізацію способом створення гармонії та цілісності особистості й світу. Костенківська лірична героїня, згідно з авторським задумом, «перебуває в стані психологічного помежів'я, що передається за допомогою асоціацій з тваринним світом» [3, 326]. Такий ракурс створення цілісності, що задає центробіжні (доцентрові і відцентрові) закони циклізації, сприяє подоланню пограниччя самовідчуття, тенденції метаморфоз та трансформацій (*образи природи, моря, степу, Місяця* тощо).

В. Саєнко резонно пояснює своєрідність подібної психологічної ліміарності свідомості ліричної героїні фактором внутрішньої еміграції безпосередньо самої поетеси. Авторка монографії виділяє лейтмотивні образи, що слугують скрепами костенківської циклізації, на смислового рівні обігруючи «зв'язок і розрив Абсолюту» [3, 346]. До таких образів, що тяжіють до архетипності, В. Саєнко відносить образи *Душі, народу, часу, дороги, творця*. Не менш показовими є спостереження дослідниці щодо тяжіння свідомості Л. Костенко до

ностальгії, а також взаємодоповнення аполлонівського та діонісійського світовідчуття, яке експлікується у смислових комплексах ліс / сад, а також у вигляді віршів-мелодій і віршів-акварелей. Ностальгічними конотаціями просякнутий центральний костенківський мотив повернення до Едему, що співвідноситься із садом. За твердженням самої Ліни Костенко, «цей сад – і екзистенційна філософема, але також – метафора України» [2, 152].

У Розділі V. «Феномен веселки» вперше докладно і системно проаналізовано місце та художні функції синестезії в естетичних пошуках Ліни Костенко. За логікою дослідниці, «збудувати свою поетичну творчість на законах синестетичності Ліни Костенко допомогла унікальність її особистості, її самість» [3, 379]. Авторка монографії переконливо простежує прояви чутливості костенківської поетичної свідомості на рівні феномену веселки. Дослідниця не тільки осмислює оригінальність костенківської синестетичної лінії, яка продовжує пошуки французької поезії, основоположниками якої були «прокляті» поети, особливо А. Рембо, а й у ході аналізу, зокрема відзначаючи вплив ідей «світломузики» О. Скрябіна, вдається до інтермедіальних паралелей.

Синестетичні коди Л. Костенко, за концепцією авторки монографії, вкорінені в художній досвід барвопису українських класиків, передусім Т. Шевченка та І. Франка. На користь свіжості, переконливості й оригінальності парадигмального вивчення рядів синестетичних образів в ліриці Ліни Костенко: зорових (кольорові й ахроматизми), кінестетичних (смакові, моторні, дотикові, температурні, больові), слухових (найбільш частотні – музичні), явленому в праці В. Саєнко, говорить детальний і фаховий аналіз текстуальної матерії, сполучений із синтезом спостережень. Завдяки скрупульозному аналізу як домінуючі представлені образи природи, що є втіленням антипобуту та духовності. На думку В. Саєнко, «із своєрідного циклу про пори року на перше місце висувається одна – осінь, яка постає в різних іпостасях...» [3, 387]. Акцентування осінньої теми стає індикатором меланхолійності світосприйняття поетеси, її тяжіння до ностальгії і статусу внутрішнього емігранта, здатного «через зміни в авторських психологічних станах, спрямованостей на дослідження Всесвіту в уяві ...», передати яскравість і контрастність Всесвіту.

Чи не найбільш послідовно приділено увагу феномену синестетичності в костенківському романі у віршах «Берестечко». Саме тому синестетично забарвлені образи розглядаються в контексті фольклору, юнганства, авторського світосприйняття Ліни Костенко. Не менш показовим є осмислення дослідницею костенківського трактування протиставлення й взаємотяжіння жіночої та чоловічої сутності, які експлікуються у виразі надзвичайно складної синестезії, «за двома словами якої – безмір людської душі, її свідоме та підсвідоме, закорінене у колективне несвідоме» [3, 436]. Саме В. Саєнко при багатстві й взаємодії сучасних дослідницьких технік та стратегій представила послідовне прочитання ліричної системи Ліни Костенко в контексті юнганських ідей про специфіку творчої особистості як виразника духу народу.

Є резон висловити подяку Валентині Саєнко за її наукове та новаторське творче видання. Завдяки опублікованій у престижному видавництві «Смолоскип» монографії, що вийшла у рік чергового солідного ювілею видатної поетеси, світоча вітчизняної культури, одеська дослідниця не тільки вписала до сучасного костекознавства нову, важливу, яскраву та самобутню сторінку, а й відкрила шлях для успішних майбутніх студій з україністики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Костенко Л. Геній в умовах заблокованої культури. *Літературна Україна*. 1991. 26 верс.
2. Костенко Л. Річка Геракліта. Київ: Либідь, 2011. 331 с.
3. Саєнко В. Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність. Київ: Смолоскип, 2020. 640 с.
4. Фокіна С. О. Важлива віха в пізнанні поетичного універсуму Ліни Костенко. *Слово і час*. 2020. № 6 (714). С. 118–120.

References

1. Kostenko L. (1991) Genij v umovah zablokovanoj kul'turi [Genius in a blocked culture]. *Literaturna Ukraïna [Literary Ukraine]*. Sept. 26.
2. Kostenko L. (2011) Richka Geraklita [River of Heraclitus]. Kiïv: Libid'. 331 p.
3. Saenko V. (2020) Poezija Lini Kostenko: tradicija, kontekst, hudozhnja svoeridnist' [Poetry of Lina Kostenko: tradition, context, artistic sel]. Kiïv: Smoloskip. 640 p.
4. Fokina S. O. (2020) Vazhliva viha v piznanni poetichnogo universumu Lini Kostenko [An important milestone in the knowledge of the poetic universe of Lina Kostenko]. *Slovo i chas [Word and time]*. № 6 (714). pp. 118–120.